

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П.ДРАГОМАНОВА**

БУРМАКА Марина Петрівна

УДК 323:061.22(477)(043.3)

**РЕГІОНАЛЬНІ ЗЕМЛЯЦЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ ЯК ЧИННИК
ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ В УКРАЇНІ**

23.00.03 – політична культура та ідеологія

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук

Київ – 2009

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі політичних наук Інституту політології та права Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник – доктор філософських наук, професор
ЛУКАШЕВИЧ Микола Павлович,
Інститут підготовки кадрів
Державної служби зайнятості України,
завідувач кафедри соціології і соціальної роботи.

Офіційні опоненти: доктор політичних наук, професор
ГОЛОВАТИЙ Микола Федорович,
Міжрегіональна академія управління персоналом,
проректор з наукової роботи;

кандидат політичних наук
СЕМИГІНА Тетяна Валеріївна,
Національний університет
«Києво-Могилянська академія»,
доцент кафедри «Школа соціальної роботи».

Захист відбудеться «25» грудня 2009 року о 16 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.12 Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, (м. Київ-30, вул. Пирогова, 9).

Автореферат розіслано «19» листопада 2009 року.

**Учений секретар
спеціалізованої вченої ради**

М.А.Остапенко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Проблема формування громадянської культури зумовлена, насамперед, демократизацією суспільних процесів, що утверджується в Україні все з більшою активністю і перспективою. Адже будь-які зміни і реформи в суспільстві можуть бути успішними лише за умови їх відповідності світогляду і цінностям сучасної демократії. Саме громадянська культура, яка виникає і розвивається разом із громадянським суспільством і продукується його соціальними суб'єктами – громадянами, їх спільнотами, об'єднаннями та організаціями – істотно впливає на формування політичної системи, особливості політичного режиму, на політичну і громадянську поведінку людей та їхніх громадсько-політичних організацій. Тому важливо розглядати громадянську культуру не просто як показник чи індикатор наявного рівня демократії в суспільстві, а й як чинник та детермінанту її становлення.

У процесі формування громадянського суспільства утворюються нові суб'єкти, вплив яких на формування громадянської культури ще практично не досліджений у вітчизняній політичній науці. До таких суб'єктів належать регіональні земляцькі організації, саморозвиток яких свідчить про значний потенціал утвердження цінностей громадянського суспільства. Аналіз місця, ролі та специфіки впливу цих організацій на формування громадянської культури дає можливість визначити ступінь ефективної діяльності демократичних інститутів, окреслити перспективи розвитку громадянського суспільства, вказати на ті проблемні моменти, від розв'язання яких залежить політичне майбутнє України.

Найбільш помітний вплив на визначення теоретико-методологічних підходів даного дисертаційного дослідження справили праці зарубіжних теоретиків громадянської культури Г. Алмонда, А. Брауна, С. Верби, Є. Вятра, Й. Гердера, К. Опалека, І. Макліна, А. Макмілана та інших. Слід зазначити, що проблема громадянської культури досить активно обговорюється і в сучасній вітчизняній науковій літературі. Демократичну модель політичної культури, ціннісні характеристики, освітні, загальнокультурні, моральні пріоритети громадянського суспільства досліджують О. Бабкіна, В. Бебик, Є. Бистрицький, В. Бурдяк, Є. Головаха, В. Денисенко, М. Дмитренко, І. Жадан, А. Карнаух, Н. Кононенко, Ю. Кравченко, І. Кресіна, В. Лісовий, О. Ліщинська, Л. Нагорна, М. Остапенко, Н. Паніна, Ю. Пахомов, В. Полохало, М. Попович, В. Ребкало, О. Рудакевич, С. Рябов, Т. Семигіна, М. Хилько, М. Ходаківський, О. Шахтемірова, Л. Шкляр, М. Шульга та інші.

Грунтовні дослідження соціокультурних спільнот і організацій, їх ролі у суспільстві здійснюють Л. Аза, О. Антонюк, О. Ануфрієв, Б. Білик, О. Власюк, І. Гавриленко, В. Городяненко, В. Євтух, В. Колісник, Л. Кормич, В. Крисаченко, Л. Лойко, М. Лукашевич, В. Мадіссон, П. Макарів, С. Makeєв, П. Орлова, Г. Осипова, Ю. Римаренко, Т. Рудницька, І. Рущенко, Л. Хижняк, Д. Шелест, В. Шинкарук та інші.

Разом з тим, існує ряд теоретичних прогалин, які потребують наукового опрацювання. Серед них – більш глибоке визначення історичної генези і сутності опорного поняття – «громадянська культура», особливостей її формування в сучасній Україні та взаємозалежності зі становленням громадянського суспільства. Поза увагою науковців лишається питання сутності регіональних земляцьких організацій та їх ролі у сучасній Україні, залучення їх до становлення громадянського суспільства, а також політико-правові засади діяльності цих організацій, специфіка і тенденції їх впливу на формування громадянської культури. Актуальність та недостатнє теоретичне осмислення цієї проблематики обумовили вибір теми дисертаційного дослідження, окреслення його мети і завдань.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження є складовою частиною комплексної науково-дослідницької теми «Проблеми політичної модернізації і трансформації: світовий досвід і українські реалії» кафедри політичних наук Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, що входить до Тематичного плану НДР НПУ імені М.П. Драгоманова, науковий напрям «Дослідження проблем гуманітарних наук», затвердженого Вченою Радою (протокол № 5 від 29 січня 2009 року). Тема дисертаційного дослідження затверджена на засіданні Вченої Ради Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (протокол № 9 від 28 квітня 2009 року).

Мета дослідження – виявлення особливостей та тенденцій впливу регіональних земляцьких організацій на формування громадянської культури в Україні.

Завдання дисертаційної роботи:

1) визначити теоретико-методологічні засади дослідження громадянської культури та сутнісні характеристики і особливості її формування в сучасній Україні;

2) дослідити в політико-культурологічному аспекті сутність, структуру та функції громадянського суспільства, з'ясувати взаємозалежність його становлення та формування громадянської культури;

3) визначити принципи, методи та понятійно-категоріальний апарат дослідження громадянської культури;

4) виявити сутнісні ознаки та роль регіональних земляцтв у сучасному суспільстві як різновиду соціокультурних організацій громадянського суспільства, а також спільні характеристики і відмінності регіональних земляцтв від діаспорних спільнот;

5) дослідити основні політико-правові засади діяльності регіональних земляцьких організацій у механізмі розвитку громадянського суспільства;

6) розкрити специфіку та дослідити тенденції впливу регіональних земляцтв на формування громадянської культури в Україні, з'ясувати нагальні проблеми розширення такого впливу та запропонувати шляхи їх вирішення.

Об'єкт дослідження – громадянська культура та її прояви у механізмі розвитку громадянського суспільства.

Предмет дослідження – регіональні земляцькі організації та специфіка їх впливу на формування громадянської культури в Україні.

Методологічну основу дослідження становить комплекс філософських, загальнонаукових та спеціальних методів дослідження, що забезпечують єдність гносеологічного, соціально-філософського і політологічного аналізу феномена громадянської культури у зв'язку з іншими компонентами політичного життя соціуму.

Загальнонаукові методи використані у дослідженні з метою: порівняльного аналізу існуючих концепцій дослідження культури та синтезу розглянутих теоретичних концептів при розробці парадигми громадянської культури; системного аналізу взаємодії громадянського суспільства і громадянської культури; типологізації політичної культури сучасного суспільства та суб'єктів, що впливають на формування громадянської культури в сучасній Україні.

Гносеологічний підхід дозволив дослідити специфічну форму відображення і пізнання об'єкта, що вивчається, а соціально-філософський і політологічний – спрямували на розкриття його місця та ролі в житті суспільства, у взаємодії соціально-політичних об'єктів.

На основі цивілізаційного підходу розглянуто основні параметри взаємодії суспільства і особистості, можливості реалізації її свободи, співвідношення понять «соціально-правова держава», «політична культура», «громадянське суспільство», «громадянська культура». Використання порівняльно-історичного методу дало змогу дослідити генезу поняття «громадянська культура».

Емпіричною базою роботи є дані соціологічних досліджень, які проводились Інститутом соціології НАН України та Українським центром економічних і політичних досліджень імені О. Разумкова.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що в роботі реалізовано концепцію, в якій засобами політичної науки обґрунтовано ціннісні детермінанти діяльності регіональних земляцьких організацій як чинника формування громадянської культури в Україні. На цій основі аргументуються положення, які виносяться на захист:

– уперше класифіковано регіональні земляцтва як різновид соціокультурних організацій на основі детального аналізу їх сутнісних ознак та соціокультурної ролі; на основі функціонального аналізу доведено належність земляцтв до «третього сектору» громадянського суспільства, а також прослідковано реалії та потенційні можливості їх впливу на розвиток громадянської культури; визначено спільні риси діаспорних спільнот та регіональних земляцтв, що полягають у принципах утворення і тотожності соціокультурних функцій, та основні відмінності, спричинені їх масштабами, наявністю ознак формалізації, різницею соціальних механізмів утворення та ієрархії ідентичностей;

– уперше регіональні земляцькі організації визначені в якості суб'єктів формування громадянської культури, специфіка яких полягає у консолідаційному впливі земляцьких спільнот на розвиток компонентів громадянської культури щодо національних цінностей, сприяння соціальному,

економічному, культурному розвитку та збереженню традицій регіонів України; висунуто й обґрунтовано тезу про те, що потенціал регіональних земляцтв реалізується не в повній мірі через теоретичну нерозробленість даної проблематики, недостатню увагу з боку держави до їх діяльності та низьку активність самих земляцтв; запропоновано напрямки діяльності регіональних земляцьких організацій для посилення їх ролі у формуванні громадянської культури та становленні громадянського суспільства;

– уперше здійснено системний аналіз основ державної політики щодо функціонування регіональних земляцьких організацій, механізмів їх створення та діяльності як юридичних осіб, особливостей їх системи управління та обґрунтовано відмінність регіональних земляцтв від політичних партій (відсутність права брати участь у формуванні органів влади, особливий характер мети та напрямів діяльності, взаємопов'язаність прав та обов'язків);

– поглиблено теоретичні засади дослідження громадянської культури на основі концептуального осмислення культури як загальносоціального феномена та розробки поняття «політична культура»; з'ясовано, що оновлення нормативно-ціннісної системи в Україні повинно відбуватися на засадах всебічного розвитку української національної культури, кращих духовних і моральних традицій локальних спільнот;

– дістав подальший розвиток понятійно-категоріальний апарат, комплекс принципів і методів політологічного дослідження громадянської культури через розгляд її в якості складної нелінійної системи, що характеризується самоорганізацією та інтенсифікацією некоординованої міжкультурної, міжрелігійної і міжетнічної взаємодії;

– уточнено положення про вплив історичних і культурних рис конкретного народу на формування громадянського суспільства, на його структуру, функції та про різномірні впливи Східних і Західних глобальних культурних матриць, які ускладнюють соціокультурну ідентифікацію України і становлення громадянського суспільства; удосконалено теорію про залежність стійкості громадянського суспільства від ступеня відповідності його засад цінностям громадянської культури.

Практичне значення одержаних результатів. Результати дисертаційного дослідження можуть бути використані для соціального управління процесом формування громадянської культури в Україні шляхом залучення до нього регіональних земляцьких організацій.

Матеріали дослідження можуть також бути використані у підготовці навчальних курсів з політології, політичної культури, теорії і практики громадянського суспільства, соціології політики.

Основні висновки дослідження цілком або частково можуть бути покладені в основу програм та планів діяльності регіональних земляцтв.

Особистий внесок здобувача у статтях, опублікованих у співавторстві, полягає у визначенні ролі земляцьких організацій у структурі громадянського суспільства в Україні та у виявленні і характеристиці можливостей земляцтв у консолідації українського суспільства та складає 0,7 д.а. (загальний обсяг статей, опублікованих у співавторстві – 0,9 д.а.).

Апробація результатів дисертаційного дослідження. Основні положення та результати дисертаційного дослідження обговорювалися на засіданні кафедри політичних наук Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, а також доповідались на науково-теоретичних та науково-практичних конференціях, зокрема: Науково-практичній конференції «Роль і місце наукової спадщини Федора Вовка в процесі становлення та розвитку національної самосвідомості українського народу» (Пирятин, 2007); Міжнародній конференції молодих учених і студентів «Інноваційні процеси економічного і соціально-культурного розвитку: вітчизняний та зарубіжний досвід» (Тернопіль, 2008); Міжнародній науково-практичній конференції «Четверті юридичні читання» (Київ, 2008); VI Міжнародній науково-теоретичній конференції студентів, аспірантів і молодих вчених «Соціально-економічні, політичні та культурні оцінки і прогнози на рубежі двох тисячоліть» (Тернопіль, 2008).

Публікації. За темою дослідження опубліковано 10 наукових праць, з них 6 – у фахових виданнях з політичних наук, затверджених ВАК України, та 4 – у тезах наукових конференцій.

Структура дослідження. Дисертація складається із вступу, двох розділів, кожен з яких має по три підрозділи, висновків, списку використаних джерел (224 позиції) та додатків. Обсяг роботи – 203 с., у т.ч. основної частини – 171 с.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **«Вступі»** обґрунтовується актуальність теми дослідження, розкриваються об'єкт, предмет, мета і завдання дисертаційної роботи, її методологічні засади, визначається наукова новизна дослідження, відображається практичне значення роботи та форми апробації її результатів.

У **першому розділі «Теоретико-методологічні засади дослідження громадянської культури як суспільно-політичного феномену»** визначаються головні поняття роботи, висвітлюються основні наукові підходи до аналізу громадянської культури та її складових, сутності громадянського суспільства, особливостей його становлення в Україні, подається методологічна парадигма наукової роботи.

У підрозділі 1.1 *«Основні концептуальні підходи до вивчення громадянської культури»* викладено зміст основних теоретико-методологічних засад вивчення культури, що склалися історично, досліджено сутність поняття «політична культура», природу громадянської культури та особливості її формування в сучасній Україні.

Громадянську культуру показано як особливий різновид загального явища культури, що репрезентує відносини, які відображають, закріплюють та реалізують головні суспільні цінності та інтереси, формують суспільні погляди, знання та форми участі громадян у суспільному житті держави. Визначення концептуальних підходів громадянської культури ґрунтуються на базисних культурологічних концепціях: 1) еволюціоністській (О. Конт, Л. Морган, Г. Спенсер); 2) цивілізаційній (Дж. Віко, М. Данилевський, Н. Макіавеллі,

А. Тойнбі); 3) функціоналістській (Е. Дюркгейм, Е. Еванс-Прічард, Б. Малиновський.); 4) соціологічній (Т. Адорно, М. Вебер, П. Сорокін); 5) теологічній (А. Августин, Е. Вінтер, Ж. Маритен, В. Розанов, П. Флоренський); 6) структуралістській (Ф. де Соссюр, К. Леві-Стросс, М. Фуко) та інші. Наголошується, що у західній політологічній науці ґрунтовна розробка як самого поняття, так і концепції громадянської культури пов'язана з іменами політологів Г. Алмонда та С.Верби.

Обґрунтовується, що теоретичні напрямки дослідження громадянської культури дають можливість розглядати її як загальне явище, що об'єднує в собі ідеології, правила, мораль, архетипи, традиції, а також визначати її під кутом зору узагальнюючих політико-психологічних характеристик індивіда, набутих у процесі соціалізації: усвідомлення своєї належності до української держави, почуття громадянської гідності, відповідальності й обов'язку, здатність відстоювати суспільно-державні цілі в складних ситуаціях.

Висновок про те, що політична культура не може бути однаковою для всіх країн і визначається співвідношенням у ній елементів патріархальної, підданської та активістської культур, знайшов подальшу розробку у дослідженні сучасних процесів формування громадянської культури, які є складовою частиною національного відродження України.

Визначається двосторонній взаємозв'язок між зростанням національної свідомості і громадянської культури та складність її формування в Україні через етатистську традицію, споживацьке ставлення до громадських організацій, а також розколотість суспільства в соціальному, регіональному та ідейно-політичному вимірах.

Основні риси демократичної політичної культури – толерантність громадян і держави відносно опозиційних сил, орієнтацію на плюралізм думок і позицій, слабку диференційованість класової свідомості, усвідомлення усіма громадянами принципу «державна для громадянина» та дотримання закону – доповнені громадянськими чеснотами: почуттям патріотизму, шануванням історії країни, здатністю перейматися її проблемами та долею співвітчизників, взаємною довірою та співробітництвом між громадянами. Підкреслюється, що фундаментальні риси демократичної політичної культури більшою чи меншою мірою спостерігаються в Україні, проте, перспективи її розвитку і подальшого формування пов'язані зі становленням громадянського суспільства.

У підрозділі 1.2 *«Громадянське суспільство: сутність, структура, функції – політико-культурологічний аспект»* проаналізовано основні визначення сутності громадянського суспільства як об'єктивної основи громадянської культури, розкрита структура цього явища та основні функції.

У роботі враховано дослідження сутнісних характеристик та шляхів становлення громадянського суспільства, що здійснюють вітчизняні науковці В. Андрущенко, В. Бабкін, Р. Балабан, В. Бебик, Г. Берченко, Н. Боржеллі, І. Варзар, О. Винникова, І. Галактіонова, Ю. Галустенко, М. Галушко, Ю. Ганжуров, О. Гарань, М. Головатий, М. Головенько, В. Горбатенко, І. Добропас, Т. Довгунь, Г. Зеленько, С. Кириченко, А. Колодій, Л. Кочубей, В. Кратюк, В. Крисаченко, В. Луговий, А. Мазак, Г. Матвієва, М. Михальченко,

Л. Нагорна, В. Новак, І. Пасько, Я. Пасько, В. Рубцов, Ф. Рудич, О. Тарахонич, Т. Тарахонич, Ю. Тищенко, М. Ходаківський, Ю. Шайгородський, Ю. Шемшученко, Г. Щедрова та ін.

Визначаються функціональні характеристики громадянського суспільства, що вказують на його роль як опору демократії і вияв свободи, а також його мету – будівництво громади, здатної забезпечувати людський добробут.

У роботі обґрунтовується, що регіональні земляцькі організації належать до неполітичних об'єднань громадян. Вони являють собою органічне утворення громадянського суспільства і виступають в якості складової частини соціальної, духовно-культурної та інформаційної його систем. Не входячи до політичної та економічної систем, вони взаємодіють з їх структурними елементами.

Стверджується думка, що громадянське суспільство формується під впливом історичних та соціокультурних рис конкретного народу, і, відповідно, поєднання основних компонентів: соціогенетичних, культурно-історичних та політико-економічних особливостей. Темпи розвитку громадянського суспільства визначаються культурними традиціями та ступенем суспільної самоорганізації. Підкреслюється, що трансформація суспільних процесів в Україні призвела до кардинальної переоцінки суспільних цінностей, зумовила труднощі адаптації особистості до вимог нового часу.

Ключем до розуміння чинників, форм і наслідків такої переоцінки є процес демократизації та формування громадянського суспільства. Саме у його межах поєднуються і враховуються інтереси найрізноманітніших політичних сил та формується культура, що відповідає демократичному режиму. У той же час, необхідний тривалий досвід діяльності демократичних інститутів, щоб у національному характері утвердились такі риси громадянської культури, як терпимість, прагнення до законності і правопорядку, готовність до співробітництва з людьми, що мають інші політичні та ідейні погляди.

У підрозділі 1.3. *«Громадянська культура як предмет політологічного аналізу: методологічний інструментарій»* обґрунтовується вибір понятійно-категоріального апарату для політологічного аналізу громадянської культури.

Вказується, що основою концепції громадянської культури є відокремлення політичних аспектів, формальних і неформальних компонентів, установок, стереотипів, орієнтацій, норм, цінностей з комплексу загальнонаціональної культури. За методологічну основу взяті гносеологічні принципи, що знаходять своє цілісне вираження в методі сходження від абстрактного до конкретного.

До основних понять та принципів синергетики, які використовуються в якості інструментарію, у роботі залучаються: нелінійність, відкритість, нерівноважність, біфуркація, самоорганізація, саморегуляція, ентропія, що обслуговують загальний теоретичний конструкт: породження і динаміку громадянської культури та системи саморегуляції соціального організму країни. У вивченні взаємозалежності формування громадянської культури зі становленням громадянського суспільства виділені атрактори, що утворюють різні її види і підвиди в просторі родового життя людини; визначені точки біфуркації; прояви активності (флуктації) приватної ініціативи.

Аргументується, що під час системної кризи ключову роль відіграють елементи громадянської культури, перш за все – ціннісні орієнтації і норми поведінки, які домінують у масовій свідомості.

У роботі зазначається, що за допомогою основних методів досліджуються різні аспекти громадянської культури: 1) порівняльного аналізу – сутнісні відмінності між культурою Заходу і Сходу; впливи різних культур на демократизацію суспільних процесів, на характер українського менталітету і поєднання в ньому різних культурних традицій; 2) методу опитування – розподіл орієнтацій серед різних груп населення; найбільш розповсюджені кліше та стереотипи; 3) контент-аналізу – вплив політичних подій на політичні орієнтації, поведінку і громадянську активність населення; 4) методу проєктивних тестів – поведінка громадян на предмет наявності (чи відсутності) тенденцій до авторитарності, ворожості, агресивності, довіри до своїх співгромадян; 5) історичного методу – формування громадянської культури у взаємозалежності зі становленням громадянського суспільства; 6) логічного методу – послідовності і закономірності становлення громадянської культури у різних соціально-політичних системах; концептуальні схеми пояснення історико-культурної еволюції та своєрідного синтезу загальнолюдської культури, що пов'язується з політикою. Застосування соціально-психологічного підходу передбачає врахування психології, настроїв окремих соціальних груп, що об'єднуються у регіональні земляцькі організації.

У співвідношенні з суспільними процесами громадянська культура досліджується як органічна сукупність елементів, а не їх проста сума, та виділяються первинні складові культури – етнічні, національні, і вторинні – соціальні, класові, що сприяє розумінню тенденцій політичного розвитку.

У другому розділі **«Роль та місце регіональних земляцьких організацій у формуванні громадянської культури в Україні»** висвітлюються питання сутності, особливостей функціонування, суспільної ролі, політико-правових засад діяльності регіональних земляцтв, тенденцій та специфіки їх впливу на становлення громадянської культури.

У підрозділі 2.1 *«Соціокультурні спільноти та організації: їх сутність і роль у сучасних суспільствах»* на основі дослідження сутності соціокультурних спільнот та організацій доводиться, що регіональним земляцтвам притаманні усі родові ознаки та характеристики соціокультурних організацій громадянського суспільства, система відкритого членства та самостійність у своїй діяльності. Обґрунтовується, що їх створення і діяльність пов'язані зі становленням громадянського суспільства, з розвитком різноманітних форм громадської самодіяльності, захищеної від прямого втручання і регламентації з боку органів державної влади, та спрямовані на захист соціокультурних інтересів громадян, гармонізацію відносин між різними соціокультурними спільнотами, відродження та розвиток культури.

Порівняльний аналіз спільних рис регіональних земляцтв з діаспорними спільнотами засвідчив, що досліджувані об'єднання побудовані за «цеховою» ознакою, тотожні за соціокультурними функціями у суспільстві, впливають на зміцнення основ громадянської культури. Проте, земляцтва та діаспора мають

суттєві відмінності, які полягають у масштабі цих спільнот, наявності ознак їх формалізації, різниці у механізмах утворення (зовнішня та внутрішня міграція), ієрархії ідентичностей (етнічна та місцева, відповідно).

Доводиться, що роль досліджуваних регіональних земляцьких організацій у розвитку суспільства значно обумовлена територіальними ознаками формування (спільністю походження членів організації з певної області України), мовно-освітньою і культурно-інформаційною діяльністю, а також сприянням соціокультурному діалогу та становленню толерантності, консолідації окремих соціокультурних спільнот і української нації в цілому, що, у свою чергу, впливає на зміцнення основ громадянської культури.

Відповідність усім критеріям організацій «третього сектору» та виконання регіональними земляцькими організаціями функцій інститутів громадянського суспільства посилює їх вплив на формування громадянської культури.

У підрозділі 2.2 *«Політико-правові засади діяльності соціокультурних спільнот та організацій у процесі розвитку громадянського суспільства»* здійснено теоретичну розробку питань державної політики щодо соціокультурних організацій та їх правосуб'єктності, проведено аналіз організаційної структури та особливостей управління земляцтвами.

Дослідження політико-правової бази засвідчили, що з перших днів незалежності регіональні земляцькі організації стали повноправними правовими суб'єктами, і це знайшло відображення в українському законодавстві. Однак, для посилення ролі земляцьких організацій у становленні громадянського суспільства необхідне законодавче передбачення спрощення і процедури їх створення та реєстрації; надання законодавчо врегульованої можливості фізичним та юридичним особам спільно засновувати об'єднання; ліквідацію територіального статусу; врегулювання дозволу захищати права громадян, які не є членами цих організацій; коригування державних реєстрів громадських та благодійних організацій і спрощення доступу громадськості до них; надання права громадським організаціям займатися господарською діяльністю за умови використання прибутку на реалізацію статутних завдань.

Стверджується, що, крім законодавчих і нормативних актів, діяльність регіональних земляцтв базується на статутних документах та посадових інструкціях для персоналу.

На основі аналізу відмінностей в управлінні соціокультурними організаціями і прибутковим чи державним сектором, обґрунтовано особливості організаційної і управлінської політики регіональних земляцтв. Відмічається, що поряд зі штатною управлінською діяльністю, в земляцькій організації відбуваються процеси, пов'язані з появою неформальних лідерів, з несанкціонованим управлінням, тобто самоорганізація і самоуправління, що можуть у певних умовах допомагати штатним процесам чи заважати їм. Тож динаміка розвитку цих організацій значною мірою залежить від розподілу функціональних обов'язків між членами Правління, а також поєднання відповідальності між Правлінням і дирекцією.

У підрозділі 2.3 *«Тенденції та специфіка впливу регіональних земляцьких організацій на формування громадянської культури в Україні»* досліджуються

особливості впливу регіональних земляцтв на підвищення довіри громадян до державних інститутів; стимулювання громадянської активності членів земляцтв; формування соціального капіталу; виховання громадянськості на основі демократичних та національних цінностей, національної культури; турботу про екологічний стан спільної території проживання; формування системи благодійництва і меценатства.

Обґрунтовується, що регіональні земляцькі організації залучають широкий соціальний спектр суспільства до комплексного формування елементів громадянської культури на основі українських національних цінностей і пов'язаних з політичною сферою національних компонентів культури при одночасному формуванні поваги до культури всіх народів і народностей.

Визначається, що інноваційним механізмом вдосконалення взаємовідносин між центром та регіонами виступає діяльність представництв регіонів України у Києві, створених на основі земляцьких організацій, а також вплив на розвиток регіональних еліт та їх консолідацію.

Досліджена роль неформального об'єднання регіональних земляцьких організацій – «Ради земляцтв Автономної Республіки Крим та областей України» – у консолідації сучасного українського суспільства завдяки поширенню діяльності щодо утвердження цінностей громадянської культури на всю територію України, толерантності земляцьких еліт, здатності відображати інтереси різних суспільних груп.

Доводиться, що практика останніх років визначила тенденцію до розвитку соціального партнерства між державними структурами, комерційними підприємствами та земляцькими організаціями. Хоча роль держави у посиленні соціального партнерства в умовах громадянського суспільства, що тільки формується, лишається провідною, проте, земляцькі організації продемонстрували професійність, самостійність і відповідальність за якість вирішення проблем та повноту виконання взятих на себе зобов'язань.

Незважаючи на стійкі тенденції до посилення індивідуальної ініціативи громадян, розширення механізмів громадської участі, розвитку соціального партнерства, формування толерантності у міжконфесійних відносинах, найбільш знакові події у третьому секторі поки що відбуваються при низькій ініціативності регіональних земляцьких організацій.

На основі системного дослідження громадянської культури як складової загального механізму громадянського суспільства, формалізації сутності регіональних земляцьких організацій, їх функціональної ролі і політико-правових засад діяльності, що, у свою чергу, має важливе наукове значення, а також узагальнень наукової літератури та практичного досвіду діяльності регіональних земляцтв сформульовані практичні рекомендації щодо: а) шляхів посилення впливу регіональних земляцьких організацій на формування громадянської культури в Україні; б) додаткових можливостей впливу на вдосконалення взаємовідносин між центром та регіонами; в) оптимізації управління та організаційної структури регіональних земляцьких організацій; г) напрямів удосконалення співпраці регіональних земляцтв із органами

законодавчої та виконавчої влади, місцевого самоврядування, іншими громадськими організаціями.

Винесено ряд рекомендацій щодо упорядкування нормативно-правової бази, яка врегульовує відносини між державою і громадськими організаціями.

У **«Висновках»** містяться результати теоретичного і практичного характеру. Автором поставлені і вирішені проблеми дослідження сутності регіональних земляцтв як різновиду соціокультурних організацій та складової «третього сектору» громадянського суспільства, діяльність яких впливає на формування громадянської культури в Україні.

1. Обґрунтовано, що громадянська культура визначається правовими і моральними чинниками політичної діяльності конкретно-історичного суспільства. Вона включає базові переконання, установки, орієнтації, символи, звернені на політичну систему, передбачає знання й визнання громадянами суспільних норм і законів та готовність їх дотримуватися, усвідомлення власних прав і здатність ставати на їх захист. Особливості запропонованої моделі демократичної політичної культури сучасної України визначені співіснуванням українських національних цінностей з російськими та радянськими, що комбінуються з ліберальними, соціал-демократичними та іншими європейськими орієнтаціями, стійкою преференцією «територіально-географічної орієнтації» в уявленнях громадян про Батьківщину.

2. Доведено, що у політико-культурологічному аспекті становлення громадянського суспільства в Україні, його функціональні та структурні особливості зумовлені впливом Західної і Східної цивілізаційних культурних моделей. Зважаючи на неоднорідність суспільства, в Україні найбільш доцільним вважається перехід до демократії на основі політично-культурної консолідації. Дослідження показали, що взаємодія громадянського суспільства та громадянської культури здійснюється завдяки спроможності громадян впливати на політичні процеси, їх схильність і готовність до розуміння, підтримки та впровадження ідей, цінностей, відповідної політичної поведінки.

3. На основі морфологічного і функціонального аналізу громадянської культури відтворено загальний механізм і головна тенденція її самоорганізації, як результату двох протилежних тенденцій поведінки її складових – непередбачуваності і взаємозалежності. Громадянська культура розглядається як складний, відособлений феномен, що має свій склад і структуру, виконує певні функції. Показано її системний характер і велику складність, постійний обмін структуроутворюючими елементами з державою. Обґрунтовано висновок про важливість і перспективність громадянської культури сучасної України, як сфери наукових інтересів, через невисвітленість багатьох питань, геополітичні впливи, актуальність завдань розвитку соціуму.

4. Доведено, що земляцтва, разом з іншими соціокультурними організаціями, сприяють нарощенню соціального капіталу. До найважливіших їх функцій відносять опозиційну, регулятивну, трансформативну, а також соціалізацію, захист інтересів членів земляцьких спільнот, формування громадянської культури. Аргументовано, що потреба суспільства в адаптаційній та захисній ролі земляцтв зумовлена умовами на кордоні двох

соціальних середовищ з різним рівнем модернізації, коли люди традиційної культури, які потрапляють у велике місто, намагаються відтворити елементи звичного способу життя, і тяжіють до земляцьких спільнот. Характер діяльності регіональних земляцтв значною мірою обумовлений територіальною ознакою їх формування. Порівняльний аналіз умов і механізмів утворення, функціонування та інституалізації діаспорних спільнот і регіональних земляцьких організацій дав можливість виявити у земляцтв деякі ознаки етнічних спільнот, однак, віднесення земляцтв до останніх потребує додаткового вивчення.

5. Дослідження підтвердили недостатність законодавчо-нормативних документів, які б фіксували місце і роль регіональних земляцьких організацій у громадянському суспільстві. Аргументована подальша потреба оптимізації організаційної і функціональної структури земляцтв, оскільки ефективність їх діяльності залежить від врахування особливостей у досягненні цілей та визначенні прямого впливу від здійсненої діяльності, наявності об'єднань за ознакою «інтересу», альтруїстичних і філантропічних мотиваційних чинників членів організацій та спільних цінностях людей, які беруть участь у роботі організації.

6. Обґрунтовано, що формування регіональними земляцтвами громадянської культури носить консолідаційний характер для українського суспільства, сприяє розвитку об'єднувачих процесів у ньому та становленню української політичної нації. Аналіз тенденцій засвідчив, що діяльності земляцьких організацій у механізмі розвитку громадянського суспільства поки що не достає системності, і ця проблематика потребує подальших досліджень. Визначені актуальні проблеми земляцтв, які полягають у нерегульованості механізмів фінансування, недостатності горизонтальних зв'язків та несформованому попиті на їх діяльність у сучасному українському суспільстві.

За підсумками дослідження обґрунтовано ряд практичних пропозицій, втілення яких сприятиме подоланню перешкод на шляху до повноцінного включення регіональних земляцьких організацій у систему третього сектору громадянського суспільства та посиленню їх ролі у формуванні громадянської культури. Зокрема, вносяться пропозиції щодо:

– прийняття закону «Про громадські організації» з урахуванням усіх пропозицій від громадськості та внесення відповідних поправок до Податкового кодексу і Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств» на предмет спрощення процедур надання благодійної допомоги;

– прийняття «Постанови Кабінету Міністрів України про Представництва областей України у м. Києві» та створення постійно діючої мережі інформаційно-консультаційних центрів для менеджерів громадських організацій;

– визначення у структурі органів виконавчої влади та місцевого самоврядування м. Києва і регіонів України посадових осіб, відповідальних за координацію співпраці з регіональними земляцтвами та спільна розробка системи залучення громадян до участі у їх діяльності;

– створення «Асоціації регіональних земляцьких організацій України» та розробка комплексної програми на 3 роки щодо партнерських відносин з органами влади, місцевого самоврядування, представниками економічного і громадського секторів та ЗМІ; проведення всеукраїнських проектів, конкурсів, круглих столів, інших громадських заходів з більш повним використанням розгалуженої системи зв'язків регіональних земляцтв зі «своїми» областями; запровадження системи обміну досвідом між регіональними земляцтвами та іншими соціокультурними організаціями;

– удосконалення співпраці з донорами та дружніми бізнес-структурами на принципах взаємної відповідальності, взаємовигідної співпраці; оптимізація менеджменту та організаційної структури земляцьких організацій шляхом розподілу функціональних обов'язків у відповідності з особистісним потенціалом та особливостями учасників; розширення форм комунікації та партнерства з іншими соціокультурними організаціями.

Вироблені практичні пропозиції спрямовані на системну державну політику сприяння розвитку громадянського суспільства завдяки процесу становлення регіональних земляцьких організацій, підвищенню їх впливовості та активності.

Основні положення дисертаційного дослідження викладені у таких публікаціях автора:

1. Бурмака М. П. Земляцтва як елемент структури громадянського суспільства в Україні: політичний дискурс / М. П. Лукашевич, М. П. Бурмака // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. Вип. 10. – К.: Укр. акад. політ. наук, Ін-т політ. дослідж. ім. І. Кураса НАН України, Укр. центр політ. менедж., 2007. – С. 370–379.

2. Бурмака М. П. Громадянське суспільство в сучасній Україні: особливості становлення і критерії оцінки зрілості / М. П. Бурмака // Нова парадигма: Журнал наукових праць. Вип. 72. – К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. – С. 134–145.

3. Бурмака М. П. Тенденції впливу земляцьких організацій на формування громадянської самосвідомості сучасного українського суспільства / М. П. Бурмака // Вісник Харк. держ. універс. ім. В. Каразіна. Збірник наукових праць. Серія «Питання політології». – Харків, 2008. – № 796. – С. 177–182.

4. Бурмака М. П. Політично-правовий аспект діяльності земляцтв / М. П. Бурмака // Політичний менеджмент. – 2008. – № 3. – С. 87–96.

5. Бурмака М. П. Консолідуєча діяльність земляцьких організацій як потенційний фактор подолання етнічних розбіжностей / М. П. Лукашевич, М. П. Бурмака // Нова парадигма: Журнал наукових праць. Вип. 79. – К.: НПУ ім. М. Драгоманова, 2008. – С. 144–150.

6. Бурмака М. П. Громадянська культура як детермінанта становлення демократії в українському суспільстві / М. П. Бурмака // Політологічний вісник. [Зб. наук. праць]. – К.: «ІНТАС», 2009. – Вип. 41. – С. 261–278.

7. Бурмака М. П. Земляцтва як чинник формування громадянської самосвідомості сучасного українського суспільства / М. П. Бурмака // Роль і місце наукової спадщини Федора Вовка в процесі становлення та розвитку національної самосвідомості українського народу: Матеріали науково-практичної конференції (Пирятин, 12 жовтня 2007 р.). – К.: «Просвіта», 2008. – С. 6–14.

8. Бурмака М. П. Земляцтва областей України як інноваційний механізм формування громадянської культури українського суспільства / М. П. Бурмака // Інноваційні процеси економічного і соціально-культурного розвитку: вітчизняний та зарубіжний досвід: Тези доповідей Міжнародної конференції молодих учених і студентів (Тернопіль, 27-28 березня 2008 р.). – Тернопіль: ТНЕУ, 2008. – С.402–404.

9. Бурмака М. П. Правове регулювання діяльності земляцьких організацій в Україні / М. П. Бурмака // Четверті юридичні читання: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції 3-4 квітня 2008. – К.: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2008. – С. 383–386.

10. Бурмака М. П. Реалії та перспективи розвитку земляцького руху в Україні / М. П. Бурмака // Соціально-економічні, політичні та культурні оцінки і прогнози на рубежі двох тисячоліть: Тези доповідей VI Міжнародної науково-теоретичної конференції студентів, аспірантів і молодих вчених (Тернопіль, 16 квіт. 2008 р.). – Тернопіль: Інститут економіки і підприємництва, 2008.

Ч. 2: Загальні проблеми гуманітарних наук. – 2008. – С.19–21.

АНОТАЦІЇ

Бурмака М. П. Регіональні земляцькі організації як чинник формування громадянської культури в Україні. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.03 – політична культура та ідеологія. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Київ, 2009.

Дисертація присвячена політологічному аналізу сутності регіональних земляцьких організацій з метою обґрунтування їх місця та ролі в сучасній Україні, особливостей і тенденцій їх впливу на формування громадянської культури.

Концептуально подаються генеза, сутність громадянської культури, особливості її формування в сучасній Україні. Досліджено сутність, громадянського суспільства, місце в ньому та політико-правові засади діяльності регіональних земляцтв.

Визначено, що специфіка земляцьких організацій полягає у консолідаційному впливі земляцьких спільнот на розвиток компонентів громадянської культури щодо національних цінностей, сприяння соціальному, культурному розвитку та збереженню традицій регіонів України.

Ключові слова: політична культура, громадянська культура, громадянськість, громадянське суспільство, соціокультурні організації, регіональні земляцькі організації.

Бурмака М. П. Региональные земляческие организации как фактор формирования гражданской культуры в Украине. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата политических наук по специальности 23.00.03 – политическая культура и идеология. – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова, Киев, 2009.

Диссертация посвящена политологическому анализу сущности региональных земляческих организаций с целью обоснования их места и роли в современном украинском обществе, особенностей и тенденций влияния на формирование гражданской культуры.

Концептуально исследованы генезис, природа, сущность гражданской культуры, особенности ее формирования в современной Украине. Раскрыто, что гражданскую культуру можно рассматривать как общее явление, которое объединяет в себе идеологии, правила, мораль, традиции, так и с точки зрения обобщающих политико-психологических характеристик индивида, приобретенных в процессе социализации: осознание своей принадлежности к украинскому государству, чувство ответственности и обязанности, способность отстаивать общественно-государственные цели в сложных ситуациях.

Изложены основные определения гражданского общества как объективной основы демократической политической культуры, раскрыта сущность этого явления, его функции и структура. Доказано, что в политико-культурологическом аспекте становление гражданского общества в Украине, его функциональные и структурные особенности обусловлены влиянием Западной и Восточной цивилизационных культурных моделей.

Исследования показали, что взаимодействие гражданского общества и гражданской культуры осуществляется благодаря способности граждан влиять на политические процессы, их склонность и готовность к пониманию, поддержке и внедрению идей, ценностей, моделей соответствующего политического поведения.

На основании морфологического и функционального анализа гражданской культуры воспроизведен общий механизм и главная тенденция ее самоорганизации. Установлено, что политическая культура имеет системный характер и определяется большой сложностью, что создает во времени и пространстве относительно устойчивую синергетическую структуру и открытость.

Сравнительный анализ родовых признаков социокультурных организаций, их разнообразия и роли в гражданском обществе дал основания для соотнесения региональных землячеств к этому типу организаций. Обосновано, что территориальный признак формирования землячеств в значительной мере обуславливает характер их деятельности. Кроме образовательной и культурно-информационной составляющей, региональные земляческие организации выполняют крайне важные для гражданского общества функции: оппозиционную, регулятивную, трансформативную, а также защиту интересов членов организации, социализацию, формирование гражданской культуры.

Сравнительный анализ условий и механизмов образования, функционирования и институализации диаспорных сообществ и региональных земляческих организаций дал возможность определить у землячеств некоторые признаки этнических сообществ, однако, как показали исследования, соотнесение землячеств к последним требует дополнительного изучения.

В ходе политико-правового анализа деятельности региональных землячеств определены основы государственной политики относительно этих организаций, а также механизмы создания и деятельности землячеств в качестве юридических лиц, обосновано особенности функциональной системы их управления.

В результате исследования установлено, что влияние региональных земляческих организаций на формирование гражданской культуры способствует консолидации общества и формированию в Украине единой политической нации. Анализ тенденций подтвердил, что деятельности земляческих организаций в механизме развития гражданского общества не хватает системности, и она нуждается в дальнейших исследованиях.

Автором установлены актуальные проблемы региональных земляческих организаций и предложены практические предложения, направленные на системную государственную политику содействия развитию гражданского общества благодаря процессу становления землячеств, повышению их влиятельности и активности.

Ключевые слова: политическая культура, гражданская культура, гражданственность, гражданское общество, социокультурные организации, региональные земляческие организации.

Burmaka M. Regions Associations as a Forming Factor of Civil Culture in Ukraine. – Manuscript.

Dissertation for the competition of a scientific degree of the candidate of political sciences, speciality 23.00.03 – political culture and ideology. – National Pedagogical Dragomanov University, Kiev, 2009.

The dissertation is devoted politological analysis of essence of Regions associations (zemlyatstva), with the purpose of a finding of their place and a role in a modern Ukrainian society, features of their influence on formation of civil culture.

In work there are terms: genesis, essence and specificity move civil culture, its display in a civil society. It has been investigated essence of civil society, and also a place in it legal and political basis of activity, Regions associations.

The impact of Regions associations on the formation of political culture of civil society is the impact of consolidation and development of those communities components of civil culture on the national values, to promote social, cultural development and preservation of traditions of Ukrainian's Regions.

The key words: political culture, civil culture, civil society, social-cultural organizations, Ukrainian's Regions associations (zemlyatstva).